

A SZERZŐI JOGI SZABÁLYOZÁS (H)ARCAI, AVAGY MI IS A SZEREPE A SZERZŐI JOGI VÉDELEMNEK?

POGÁCSÁS Anett
egyetemi adjunktus (PPKE JÁK)

A Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala (SZTNH) 2012 áprilisában megjelentett kiadványában¹ a 2009. tárgyévi adatok feldolgozásával immáron harmadik alkalommal végezte el a magyar kreatív szektorok nemzetgazdasági súlyát számszerűsítő vizsgálatot, a Szellemi Tulajdon Világszervezete (WIPO) által kialakított módszertan alapján. A legfrissebb eredmények megerősítik a – tág értelemben vett – szerzői jogi ágazatok kiemelt szerepét a magyar nemzetgazdaságban. A tanulmány a kreatív ágazatok nemzetgazdasági húzószerepére hívja fel a szakmai döntéshozók figyelmét, és megállapítja, hogy egyre jelentősebb súlyt képviselnek a nemzetgazdasági bruttó hozzáadott értékben és a foglalkoztatásban, és nemzetközi összehasonlításban is elismerésre méltó teljesítményt mutatnak.²

Ez alapján az elismerésre méltó teljesítmény alapján vajon levonhatjuk-e azt a következtetést, hogy a magyar szerzői jog hatékony? Egyáltalán mitől válik egy szerzői jogi szabályozás hatékonnyá?

Az SZTNH elnöke, Bendzsel Miklós 2011 novemberében egy szerzői jogi konferencián³ hangsúlyozta, hogy a szerzői jogi szektor nem csak kulturális szerepe, de gazdasági hozzájárulása (így foglalkoztatási és hozzáadott értéket növelő szerepe) tekintetében is jelentős súlyú szektor. A primer szerzői jogi ágazatok (így az irodalmi alkotások, a zene- és színművek, a filmalkotások, a szoftverek, az adatbázisok stb.) a hagyományos iparágak egész sorához mérhető és komoly gazdasági hozzájárulást mutat. Célként megfogalmazott egyik mottója épp ezért a következő volt: „szerzői joggal a kultúra és a kreatív iparágak fellendüléséért”. Ezzel párhuzamosan számos véleményt

¹ PUSZTASZERI Katalin – SIMON Dorottya – TARR Péter: *A szerzői jogi ágazatok gazdasági súlya Magyarországon 3*. Budapest, Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala, 2012.

² Uo. 8.

³ MIE-konferencia, Székesfehérvár – 2011. november 24–25.

hallhatunk arról, hogy épp a (jelenlegi) szerzői jogi szabályozás az, amely nem veszi figyelembe a társadalmi változásokat, és így az innovációban rejlő potenciális gazdasági előnyöket sem vagyunk képesek kiaknázni.⁴ De ne szaladjunk ennyire előre.

Az nem vitás, hogy az utóbbi években épp a kreativitás, a tudás, az információ feldolgozásának képessége vált nemcsak a társadalmi és kulturális fejlődés, de a gazdasági növekedés egyik meghatározó tényezőjévé is.⁵ Nézzük meg, mi a szerzői jog szerepe ebben a folyamatban – ezt a vizsgáldást pedig kezdjük a szerzői jog eredeti céljának megvizsgálásával, és kísérjük nyomon e szerep további alakulását.

Ahogy azt a szerzői jog történetével foglalkozó valamennyi szerző megállapította,⁶ a könyvnyomtatás előtt nem volt igény szerzői jogi szabályozásra, vagy ahogyan Boytha György fogalmazott, nem volt rá szükség, hogy a jogalkotó alanyi jogokat biztosítson az alkotóknak műveikre tekintettel.⁷ A történelem eseményei – így a könyvnyomtatás megjelenése, a kiadók harca a népszerű művek megjelenéséért – átformálták az igényeket, és egyre több panaszos hangot hallhattunk: nem csak megcsonkítottan, akár más neve alatt kiadott művek okoztak gondot, az erkölcsi problémák (a mai fogalmaink mellett a személyhez fűződő jogok sérelme) mellett gyakran a szerzők anyagi elismerése is elmaradt, miközben viszont mások meglehetősen sokat kerestek az egyes alkotásokon. Apáthy István a „nemzet napszámosainak” nevezte a szerzőket,⁸ Ürmössy Lajos pedig 1887-ben arra panaszkodott, hogy „a művészetek virágoznak, de a művészek sanyarognak”.⁹

Egyre több országban, így hazánkban is megszületett a XIX. század végén az első szerzői jogi törvény,¹⁰ és ekkorra már a szerzői jognak komoly lökést adó egyik nemzetközi egyezmény is aláírásra került.¹¹ Később az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata megállapította: „mindenkinek joga van az általa alkotott tudományos, irodalmi vagy művészeti termékekkel kapcsolatos erkölcsi és anyagi érdekeinek védelméhez”.¹² Nyilván kissé leegyszerűsítően, de alapjában véve elmondhatjuk, hogy a szerzői jog létét a szerző ideális (azaz nem anyagi) és a reális (azaz vagyoni) érdekei indokolják,

⁴ BODÓ Balázs: *A szerzői jog kalózzai*. Budapest, Typotex, 2011. 297–298.

⁵ PUSZTASZERI–SIMON–TARR i. m. 12.

⁶ Ld. többek között: BOYTHA György: Szemere Bertalan és a „jövő zenéje”. In MÁDL Ferenc – VÉKÁS Lajos (szerk.): *Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára*. Budapest, ELTE ÁJK, 1994. 48.; PART Krisztina Katalin: A szerzői jogi szabályozás kialakulása Angliában, Németországban, és az Egyesült Királyságban. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2006/4. 149.; MEZEI Péter: A szerzői jog története a törvényi szabályozásig (1884: XVI. tc.). *Jogelméleti Szemle*, 2004/3. 2.; NÓTÁRI Tamás: *A magyar szerzői jog fejlődése*. Szeged, Lectum, 2010. 9.

⁷ BOYTHA György: A szellemi alkotások joga és az új Ptk. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2000/3. 13.

⁸ APÁTHY István: A szerzői jogról szóló törvényt (1884. XVI. t. cz.) méltatása jogi és gazdasági szempontból. (Székközlés) *Értekezések a társadalomtudományok köréből*, 1885/3. 4.

⁹ ÜRMÖSSY Lajos: A magyar társadalom, az irodalom és művészet. *Erdélyi Híradó*, Kolozsvár, 1887. november 29. 279. sz.

¹⁰ 1884. évi XVI. t. cz. a szerzői jogról.

¹¹ Az irodalmi és a művészeti művek védelméről szóló 1886. szeptember 9-i Berni Egyezmény (BUE).

¹² Ld. az 1948. december 10-én elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 27. cikk (2) bekezdését.

azonban már a szabályozás kezdeti szakaszában felismerték a jogalkotók, hogy ez nem csak egyéni érdek: Apáthy úgy fogalmazott, „a szerző egyúttal nemzetének és az emberiségnek is munkása”.¹³ Az elmúlt háromszáz évben világhosszá vált, hogy itt egy kényes egyensúly-játékról van szó: a szerzők mellett a szomszédos és egyéb kapcsolódó jogi jogosultak (pl. előadóművészek, adatbázis-előállítók stb.), és a felhasználók széles tábora érdekeit is figyelembe kell venni. Ez pedig cseppet sem könnyű. Mára a szerzői jog a polgári jog része, más megközelítésben emberi jog, sőt, számos más emberi jog – így a tulajdonhoz való jog, a kulturális élet szabadsága vagy az oktatás és a tudomány szabadsága – érvényesülését is elősegíti,¹⁴ és mint látható, a szerzői alkotások a nemzeti termelésből is igen komolyan kiveszik a részüket. Itt most térjünk vissza kicsit a kiindulópontunkhoz – való igaz, hogy a kreatív iparágak komoly szereppel bírnak gazdasági szempontból is, számos munkahely, komoly termelés színhelyei – de mint mindig, e kérdés kapcsán sem célszerű általánosítanunk. Az egyes szerzők által készített alkotások – egy festmény, egy regény, egy vers, egy forgatókönyv, egy zenemű, valóban komoly termelést képes megindítani, azonban olyan érzésünk lehet, hogy maga az alkotó háttérbe szorul ebben a folyamatban.

A szerzői jog kialakulásakor az alkotó, pl. egy író a kézirat kiadónak történő átadásakor egy igen minimális egyszeri díjat kapott, és csak nagyobb, befutott, elismertebb alkotók engedhették meg maguknak, hogy ne a kapott díjjal, hanem azzal törődjenek, hogy minél szélesebb körben elterjedjen az alkotásuk.¹⁵ Úgy gondolom, hogy azóta bár hatalmas iparágak rendezkedtek be a különféle szerzői alkotások felhasználására, illetve felhasználásának lehetővé tételére, egyes szerzők (gondolva itt pl. egy kezdő, magyar művészre, alkotóra) ma sincsenek sokkal jobb helyzetben, ami a vagyoni jogaikat illeti. Amikor korábban ismerősi körben megtettem ezt az észrevételt, az egyik jelenlévő erre megjegyezte: régen a szerzők az elismerésért alkottak, és nem a pénzért, ők még beérték az erkölcsi elismeréssel.

Nem gondolom, hogy a mai szerzők egyszerűen a pénzért alkotnának, de azt sem tartom szerencsés helyzetnek, hogy míg egy egész iparág épül rá a különféle alkotásokra és termel belőlük komoly profitot, addig egyes szerzők a XIX. század végi állapotoknak megfelelően tudják érvényesíteni vagyoni jogaikat. Persze ez a megállapítás sem igaz minden alkotásra és valamennyi szerzőre: számos mű eleve funkcionális jellegű, és más szabályok vonatkoznak rájuk (pl. egy eleve reklám céljára készült alkotás, vagy egy építészeti mű), egyes alkotók pedig közvetlen vagy közvetett módon szintén komoly profitra tesznek alkotásaik révén. A gond a „klasszikus” értelemben vett alkotók egy bizonyos körével lehet.

A jelenleg hatályos szerzői jogi törvényünk preambuluma szerint: „a technikai fejlődéssel lépést tartó, korszerű szerzői jogi szabályozás meghatározó szerepet tölt be a szellemi alkotás ösztönzésében, a nemzeti és az egyetemes kultúra értékeinek megóvásában; egyensúlyt teremt és tart fenn a szerzők és más jogosultak, valamint a

¹³ APÁTHY i. m. 6.

¹⁴ GYENGE Anikó: *Szerzői jogi korlátozások és a szerzői jog emberi jogi háttere*. Budapest, HVG-Orac, 2010. 13–14., 23.

¹⁵ BODÓ i. m. 97.

felhasználók és a széles közönség érdekei között, tekintettel az oktatás, a művelődés, a tudományos kutatás és a szabad információhoz jutás igényeire is; gondoskodik továbbá a szerzői jog és a kapcsolódó jogok széles körű, hatékony érvényesüléséről.¹⁶ Valóban képes a jelenlegi szabályozás hatékonyan és korszerűen eleget tenni az itt megjelölt céloknak *valamennyi típusú szerzői jogi védelem* alatt álló mű esetében?

Kétségtől függetlenül számos probléma nehezíti a helyzetet: a jogdíjak igazságos felosztásának kérdése, a jogérvényesítési nehézségek (internetes anonimitás, adatvédelem), de a személyhez fűződő jogok esetében is komoly gondokkal találkozhatunk szemben magunkat (pl. egy letöltött film minőségét, integritását illetően, vagy reklámokkal megszakított művek esetében). Ráadásul a jogalkotók – legjobb szándékuk ellenére – sem mindig választják a legjobb megoldást a gondok orvoslására (pl. az előadóművészek is komoly kihívásokkal szembesültek az utóbbi évtizedekben, a jogérvényesítési problémákra adott megoldási javaslatok helyett a jogalkotó a védelmi időt emelte fel¹⁷). Persze a *szerzői jog maga* nem oldhatja meg az alkotók minden problémáját, de rögzítenie kell a megfelelő kiindulópontot.

Természetesen a szerzői jog nem korlátlan – mint ahogyan soha nem is volt az. A háromlépcsős tesztnek megfelelően számos szabad felhasználási lehetőség áll a felhasználók rendelkezésére, a védelmi idő is egyfajta általános határként szolgál. Ma a szerzői jogot ért legtöbb kritika a közönség érdekeire hivatkozással történik – a közönség egyfajta természetes, ingyenes alanyi jogként fogja fel a különféle alkotásokhoz történő hozzáfutás lehetőségét, és sokan még csak nem is hallottak a szerzői jog létéről. Ebből a szempontból a Hamisítás Elleni Nemzeti Testület (HENT) 2011-es felmérésének eredményei kiábrándítóak: a szerzői jogi ismeretek tanulására vonatkozó kérdés kapcsán a diákok 17 százaléka válaszolt úgy, hogy az iskolában szóba került a szerzői jog, a válaszadók 49 százaléka már hallott a szerzői jogról, de nem az iskolában, 33 százalékuk viszont úgy nyilatkozott, hogy soha nem is hallott a szerzői jogról. A diákok negyede szerint jogszerű, ha egy teljes regényt beszkennelek és felteszik a világhálóra, és 30 százalékuk szerint szabadon, a forrás megjelölése nélkül bemásolhatnak a dolgozatukba egy interneten talált szöveget.¹⁸

Márpedig mivel az a tendencia, hogy a mai fogyasztók az internetről, ingyen jutnak hozzá kulturális szükségleteik nagy részéhez, a legtöbb szerző ha azt szeretné, hogy alkotásai eljussanak a közönséghez – mivel nem öncélúan alkot –, inkább maga teszi közkinccsá alkotását, és más módon keres anyagi kompenzálást (pl. koncertbevételekből). Ez a közvetett megoldás azonban nem minden típusú alkotás esetében nyújthat megoldást, és nem is valamennyi problémára. Annyit mindenképp megállapíthatunk, hogy *differenciálás* nélkül egyre kevésbé beszélhetünk szerzői jogról,

¹⁶ A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (a továbbiakban: Sztj.) preambuluma.

¹⁷ GYENGE Anikó: „Érted haragszom nem ellened” – néhány gondolat a védelmi idő meghosszabbításához. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2009/1.

¹⁸ A középiskolások körében 2011-ben végzett online felmérés részletes eredményeit a HENT az alábbi oldalon tette közzé: http://www.hamisitasellen.hu/hu/system/files/HENT_felmeres_kozepiskolasok_2011.pdf.

a szerzői jog hatékonyságát vizsgálva pedig az egyes szerzői alkotások, és azon belül is az egyes alkotói csoportok tekintetében más és más eredményre juthatunk.

Alaptörvényünk Nemzeti hitvallása szerint „büszkék vagyunk a magyar emberek nagyszerű szellemi alkotásaira.” A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy bár valóban büszkék vagyunk, néha még a jószándék ellenére sem sikerül valóban az alkotókat segítő szabályokat alkotni. Ahogyan arra Grad-Gyenge Anikó felhívta a figyelmet,¹⁹ az Sztj. egyik 2011-es módosítása is hogy kivetni valót maga után ilyen szempontból: a módosítással biztosított újabb szabad felhasználási lehetőség ugyanis a műkereskedőknek egy bizonyos költségsökkenést eredményez ugyan, azonban a már így is igencsak alulfinanszírozott képzőművészettel foglalkozó művészeket újabb bevételktől fosztja meg. A műkereskedői tevékenység ezáltal valóban hatékonyabbá válhat, ez azonban nem biztos, hogy olyan mértékű lesz, hogy közvetve végül a szerzők is profitálnak belőle.²⁰

Arra a kérdésre tehát, hogy hatékony-e a szerzői jog, a válasz egyrészt az, hogy *attól függ, melyik típusú szerzői alkotást vizsgáljuk*, másrészt pedig, hogy *attól függ, milyen szempontból vizsgáljuk*. Az utóbbi évek szerzői jogi harcait látva az az érzésünk, hogy a szabályozás semmilyen értelemben nem hatékony: a felhasználók úgy vélik, hogy a szerzői jog akadályozza az ő kulturális javakhoz történő hozzáférésüket, a szerzők pedig úgy vélik, hogy a beszédett jogdíjakból csak elenyésző összeg jut el hozzájuk, és számos jogellenes felhasználással szemben tehetetlenek. Mintha a különféle érdekeltek felé *a szerzői jog más és más arcát mutatná*.

Ha kiállunk amellett, hogy napjainkra sem változott meg a szerzői jogi szabályozás célja, csak az egyensúlyi pontot kell máshová helyezni arra tekintettel, hogy újabb szempontok jelentek meg, kérdésként merül fel, jó irányba haladunk-e az eredeti célok elérése érdekében. Ami biztosan állítható: a szerzői jog érvényesülését biztosítani nem képes szerzői jogi szabályozás nem tudja betölteni ösztönző funkcióját sem. Olyan szerzői jogi rendszert kell – európai, sőt nemzetközi szinten – kialakítanunk, amely valóban képes a deklarált célok megvalósítására, és eközben nemcsak a gazdasági hatékonyságra helyezi a hangsúlyt, hanem képes a sokszínűséget, a kulturális igényeket is kielégíteni. Nem véletlen, hogy az Európai Unió is a jogérvényesítési irányelv²¹ felülvizsgálatán dolgozik, tudván, hogy igazodnia kell a modern digitális társadalmat jellemző új kihívásokhoz.

¹⁹ GRAD-GYENGE Anikó: *Még egyszer az Sztj. új szabad felhasználási szabályairól*. E.Szer.Int Blog, 2012.01.08. http://eszerint.blog.hu/2012/01/08/meg_egyszer_az_sztj_uj_szabad_felhasznalasi_szabalyairol.

²⁰ Az Sztj. 2012. január 1-jétől hatályos 36. § (5) bekezdése: „Eredeti műalkotások kiállítása vagy műkereskedő közreműködésével történő visszerthes átruházása esetén a műalkotások szabadon többszörözhetők és terjeszthetők az esemény reklámozása céljából, az esemény népszerűsítése által indokolt mértékben és körben, amennyiben az egyéb jövedelemszerzési vagy jövedelemfokozási célt közvetve sem szolgál. Az eredeti műalkotás és a műkereskedő fogalmának meghatározására a 70. § (2) és (3) bekezdését kell alkalmazni.”

²¹ Az Európai Parlament és a Tanács 2004/48/EK irányelve (2004. április 29.) a szellemi tulajdonjogok érvényesítéséről.

Bár a jogszabályok és nemzetközi egyezmények deklarálják, hogy a megfelelő egyensúly megtalálása a cél, ennek ellenére pl. a legújabb nemzetközi próbálkozás, a Hamisítás Elleni Kereskedelmi Megállapodás (ACTA) kapcsán is épp az az egyik fő kritika, hogy az egyensúly kialakítására csak elvben törekszik, a konkrét rendelkezések már nem támasztják alá ezt a deklarált célt. Az egyezmény számos hibája már kiütközött, így valószínűsíthető, hogy végül nem fog hatályba lépni. Ha nemzetközi, illetve uniós szinten hatékony és gyors megoldásra nem várhatunk a közeljövőben, más úton kell próbálkoznunk. Így például mindenképp szükséges lenne a legális tartalomszolgáltatás előmozdítása, de komolyan fejlesztésre szoruló pont a társadalom szerzői jogi tudatosságának fejlesztése is. Mindezt pedig egyes műtípusoknál (pl. zeneművek) különösen égető lenne megtenni.

Világossá kell tenni, hogy a szabad információhoz jutás nem egyenlő a művekhez való szabad hozzáférés jogával – ez a probléma ugyan felerősödött a XXI. században, de már a szerzői jog születésekor is ismert jelenség volt. Apáthy a XIX. század végén arra hívta fel a figyelmet, hogy egy klasszikus problémával állunk szemben: „scire volunt omnes, mercedem solvere nemo” – idézte Juvenalis szavait, mely szerint tudni mindenki szeretne, de senki nem szeretne fizetni ezért.²² Nem gondolom tehát, hogy a szerzői jog létét kérdőjelezné meg ez a probléma – mármint az a tény, hogy megváltoztak a társadalmi, felhasználói szokások, elvárások. A felhasználók valóban mintegy „megszokták”, hogy számos tartalom ingyen és gyorsan elérhető: ebben a helyzetben olyan legális alternatívákra van szükség, amelyek nem visszalépésként hatnak, hanem igazodnak a technikai lehetőségekhez is. A jogérvényesítést is elősegítő új üzleti modellek formálódnak ugyan, de még bőven van teendő. (Megjegyzendő, hogy bár több szolgáltatás is ingyenes jelenleg a fogyasztók számára, az ilyen szolgáltatások során keletkező reklámbevételek viszont komoly tételek, amelyekből azonban az adott szolgáltatás által elérhetővé tett szerzői alkotások jogosultjai csak a legritkább esetben részesednek.) A szerzők nagy része nem üzletként tekint az alkotásra, épp ezért gyakran ódzkodnak attól, hogy egyáltalán beszéljenek a vagyoni jogokról, írásba foglalják a felhasználási feltételeket stb. Ugyanakkor a piac nagy hányada üzleti szemlélettel, befektetésként tekint a művekre. Ebben a közegben már nem kellene, hogy a szerzők számára „kínos” legyen az anyagiakról, szerzői jogdíjakról beszélni. Kiemelkedően fontos, hogy a szerzők is nyitottak legyenek az új lehetőségek, megoldások iránt. A technikai fejlődés nem csak a felhasználók, de a szerzők tudatosságának fokozását is megkívánja, és ezen a téren is egyre fontosabb szerepet tölthetnek be a szerzők egyesülései, érdekképviselői. Különösen azért, mert a szerzői jogi szabályozás nem tesz – és ebben a formában nem is tehet – különbséget „kis”, oltalomra szoruló szerző, és erős, szerzői jogokat érvényesítő piaci szereplő között.

Persze nem csak anyagiakról van szó – a szerzői jogi védelem szerepe a szerzők erkölcsi elismerésében is komoly szerepet tud betölteni, és ezzel párhuzamosan a kultúra, a sokszínűség, és egyéb társadalmi érdekek biztosításában is. Való igaz Rejtő Jenő megállapítása: „[...] nem tudjuk, milyen sors várna Beethovenre és Goethére,

²² APÁTHY i. m. 5.

ha az emberek kizárólag készpénzben fejezhetnék ki a művészek iránti elismerésüket. Nincs kizárva, hogy Beethoven nevét ma senki sem ismerné, és Goethe mint halhatatlan államminiszter pihenne, teljesen elfeledve.”²³ Határozottan egyetértek – nem kizárólag pénzben kell kifejeznünk elismerésünket a művészek iránt, de egy hatékony szerzői jogi szabályozás az erkölcsi elismerés mellett azt is biztosítja, hogy a kulturális iparág szereplői közül a „piramis alján” található szerzők is részesedjenek az alkotások által generált profitból.

²³ REJTŐ Jenő: *A Néma Revolverek Városa*. Budapest, Kossuth, 2009. 4.

